

**„КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД“
ОТ СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ: „СТРАХОВЕТЕ“
НА ЛИТЕРАТУРАТА ПРЕЗ 1897 г.**

Ана Тобиева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**“A BOOK ABOUT THE BULGARIAN PEOPLE“ FROM STOYAN
MIHAYLOVSKI: “FEARS“ OF THE LITERARY IN 1897**

Ana Tobieva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In this article we talk about Stoyan Mihaylovski, who in the year 1897 presented the public “Book about the Bulgarian people“, which we could name “literature for the passions in power“. The author expresses a stark warning about a policy of a non-human monstrous shape. The lack of freedom can be interpreted as the main motive in the work. More provocative is the choice to comment the “Balkan question“, since the dreadful enslaver of yesteryear becomes a main character in a sort of “parable“ of power. Naturally, we must also highlight the influence of the “Eastern“ theme, consistently developed by the writer for years, long before he wrote the book about the “Bulgarian people“ (Bulgarian policy); and the mystification of foreign space as one’s own for satiric effect.

***Key words:** concept, political, literary, complicated, power, the sick man from the East, political testament, Ottoman Empire, Islam*

Както е известно, в края на 90-те години на XIX в. литературната и политическата сфера у нас рязко се разграничават, от което следва, че в новата следосвобожденска ситуация литераторите трябва да се преместят в своя обособена територия. Това поражда определени техни страхове, тъй като и в новите обществени условия литературата остава традиционно разбираана най-вече като будителство, както през Възраждането. Понятието за литература все още се възприема в твърде широки граници, писането е преди всичко отклик на обществени интереси, а литературната творба наподобява политическа програма.

Другата страна на споменатия процес е свързан с изграждането на представата за облика на политическия водач. Оказва се, че не съвсем ясна е същността на неговото поведение. Дейностите му непрекъснато се сравняват с тези на будителя, революционера и бунтовника. Поради споменатото обстоятелство политиците от следосвобожденската епоха често живеят и работят в усложнена ситуация.

Интелектуалците от поколенията на Иван Вазов, Стоян Михайловски и Алеко Константинов изпитват затруднения при разграничението на приоритетите в литературното и политическото си битие. Творците оценяват правото на професионалните политици да поемат кормилото на държавата, но опитът и традиционното отстояване на обществени позиции ги задължават да не отстъпват мястото си на коректив бързо. 1897 година е част от този културен контекст. В настоящата работа ще говорим за Стоян Михайловски, който през същата 1897 година представя на обществеността „Книга за българския народ“.

Това, което веднага ни се иска да отбележим, е, че за пръв път у нас се появява произведение толкова сходно с литературата на ужаса. Предчувствието за създаването на хора автомати, подвластни на волята на един мрачен повелител, също е сред постиженията на Михайловски в това произведение. „Аз ги избрах безсъвестни – и после за съвест волята си им наложих“ – заявява властникът тиранин и главен герой – Абдулрахман паша. „Да се поддържа равнодушие гадинско“, да се затъва в груби наслаждения, да се достига до уродливост и скотство – към това биват приучвани „елегантните блюдолици“, събирани от ниски социални етажи, безчестни, готови на всякакви безчинства заради бързо забогатяване и власт. Хитрост, съблазняване, извращаване, прегъване на воли – това са средствата, които използва мрачният властник, за да превръща подчинените си в аморфна маса, в пластилин, в роби. Казано с думите на героя на Михайловски: „тези чилечета, тез марионетки, които преобръщам на плашила и на чудовища разнообразни“. Действително през 1897 г. литературен факт става книга, чийто обект на изображение е едно истинско политическо чудовище. Със средствата на художествеността, но мислейки и политически, Михайловски създава от язвите на управленската система плашило, което стресира с размерите и влиянието си в обществения живот, всява ужас. Хиляди злини застигат малко останалите правдиви, „неразвалени“ хора. По начина си на функциониране описаната политика е истинска заплаха за човешкото и предупреждение на хуманиста. „Изяждането“ като социална практика е фиксирано в многото отпратки, свързани с „плюскането“, злоупотребата с храна, тлъстеенето.

Една прослойка от хора чудовища, умело дирижирана от водач манипулатор, ежечасно злоупотребява с обилие от храна и житейски блага, като погубва държавни средства главно заради стомаха и либидото си. Всичкото това преяждане и преугаждане се съпровожда с демонстрация на небивал разкош и брутална власт. По страниците на произведението многократно е коментирана злоупотребата със себеподобни. Лакомията, тлъстеенето от хорска анемия, всекидневният пир, лукавото хищничество, „изхождането“ на ума от търбуха, зъбите, „забити в душата“, людоедството – така градираат средствата на потисническият механизъм. Чудовищността на подобна политика провокира усъмняване в смисъла на цивилизоваността. „Цивилизовани уроди“ нарича Абдулрахман паша своите преки подчинени и ни представя елит, който в своето грабителство сам предизвиква въпроса за смислеността и потребността си: Вели – „бистроглед“ в сплетните; Сали – „опетнен ум“; Селим – „сърце-долап“; Бекир – „изчадие арабистанско“; Кязим – „мях, пьлен с лой“; Мемдух – „душа с отрова пълна“; Савфет – „корем-ефенди“; Хюсни – „поетчик-психопат“. „Сган йерархическа“ – заключава властникът, но не пропуска да добави, че тези „пандури“, „нехранимайковци“, „башибозуци“ и „чомагаши“ са му потребни точно такива, защото той безпогрешно ги манипулира и с един замах може да ги накара да изпълнят всяко негово желание; „да разиграят цялото Османство“ дори. Робското подчинение напълно удовлетворява Абдулрахман, защото това е неговият идеал за ред и управление. От своя страна главният герой е абсолютен пленник на една идея и тя е – власт. Сякаш нищо друго няма истинско значение, освен грижата за нейното извоюване, укрепване и задържане. Нищо сякаш не е в състояние да спре хода на този своеобразен кръстоносен поход срещу всеки, който би оспорил правото му на власт. Към края на разказа си Абдулрахман сравнява падането от власт с гибел: „Когато си в османско царство властник – власт да изпуснеш – то е страшно нещо! Везирство или трай до гроба – или пък разстоянието до гроба скъсява!“. Героят разкрива своето разбиране за властването, което граничи не само с встрастяването, но засяга дори правото му на съществуване. Той буквално се храни и диша чрез властта, която за него започва дори да се персонифицира: „О, да, властта е моята всегашна любовница“ – възкликва героят към края на своята изповед.

Опиянението от властта се простира не само по отношение на светските разбирания на Абдулрахман, най-смуцаващи са неговите тълкувания на Божественото. В самозабравата си героят ще възкликне: „Мой е Исляма, аз съм Исляма“. Това е откровение, граничещо с

богохулство. Каква е идеологията на този богочовек, на всички е ясно: изгладняване, разединение, ожесточение, поощряване на некадърността и кражбите. Най-голямата му гордост идва от заключението, че държавата е заприличала на храм от „благочинност идеална“, каквато повсеместно е успял да наложи.

Дотук представихме основните внушения на книгата. Оказва се, че те във висша степен представят страшното и ужасното в държавното управление. Ще се опитаме да демонстрираме този управленски подход чрез конкретни модели от българското политическо пространство в разглежданата епоха.

Ако направим дори най-общ преглед на българския печат от 1897 г., се натъкваме отново на метафората за болния човек от Изтока. Арменци и гърци продължават борбите си против хегемонията на Турция. Една част от българското общество тълкува тези освободителни движения като знак, че е настъпил подходящ момент да се повдигне въпросът за кризата с българите в Македония. Водещи заглавия от вестниците „Мир“, „Знаме“ и „Свобода“ коментират сложните политически ходове на управляващите от региона в тогавашния момент. Оказва се, че въпреки блясъка на официалните визити в кръга на управляващите истинските отношения между балканските държави остават многозначителни и в повечето случаи са съпроводени с претенции за етническият състав на населението на Македония. Очевидно е, че въпреки съпротивителните движения на отделните народи и положителния изход от Освободителната война, Балканите остават все още територия, твърде зависима от османството. Ако приемем, че изборът на Михайловски да представи герой като Абдулрахман паша, е поредният намек за болния човек от Изтока, се изправяме пред чудовищността на политически завет, чиито последици балканските държави тепърва ще трябва да понесат. Авторът изказва категоричното предупреждение, че на дневен ред идва политика с изроден, нечовешки, чудовищен образ. Несвободата може да се тълкува като основен мотив в произведението. Повече от провокативен е изборът да се коментира „крайбосфорската политика“. Тъй омразният поробител от недалечното минало става главен герой в една своеобразна „притча“ за властта. Естествено трябва да изтъкнем и влиянието на „източната тема“, последователно разработвана от писателя много преди да напише „Книга за българския народ“, и мистифицирането на чуждото пространство като свое заради сатиричен ефект. Този път обаче авторът не избира нито далечен Китай, нито Латинска Америка, както се е случвало при предишни негови опити за мистификация, а избира за

място на действието именно Турция – неотдавнашната поробителка. Политическото мислене на престарелия паша демонстративно иронизира идеалистите:

В модерната система на правление
души нижайши са потребни само!
Не трябва ратници днес – а влечуги!

(Михайловски 2002: 199)

Приложено към родната действителност, се оказва, че всичко онова, което десетилетия си е заслужавало да бъде изпято, издекламирано, казано на висок глас пред обществото и защитено с дела, дори с жертви, сега се затваря в някакво свое, твърде непрозрачно пространство. На фокус са двуличието, маската, водачите се отдалечават в избраническо, недосегаемо пространство. Важна е самата власт, без значение какви са средствата за постигането ѝ. Разбойничеството като способ за печелене на богатства и купуване на още и още власт стои в основата на опита, предаван от Абдулрахман паша на племенника, който подготвя за свой приемник. Тези „поучения“ се конфронтират с каквото и да е опит за обединение на положителни усилия в името на общи дела – твърди книгата за властта. Възрожденец по дух, авторът очаква повече духовност в обществените начинания.

Ще си позволим с няколко думи да припомним културния модел, повлиял на писателя и общественика Михайловски. Почти всички биографи изтъкват семейната среда на автора – съприкосновението с възрожденски деятели, патриоти и будители. Работата „на ползу роду“ не е чужда като разбиране за общественика – писател, който последователно се ангажира с различни каузи. Позицията на народен трибун, която той доброволно избира, го превръща в живата съвест на нацията – с перо, но и с реални дела, по един почти ботевски начин Михайловски ревностно заклеява порочната политика във властта да се преследват лични облаги. Обществено-културният контекст на събитията около написването на „Книга за българския народ“ също може да бъде припомнен – разочарованието на писателя (и народен представител) от участието в комисията „Моллов“, натоварена с изясняването на нарушенията от кабинета на Стамболов; последвалият отказ от участие в политическия живот; напускането на кабинета на Константин Стоилов. Станал свидетел на лоши практики в българския политически живот, авторът ще предпочете в един момент перото пред трибуната в Народното събрание. Сме-

лият изобличител слиза доброволно от политическата сцена, за да се отдаде на книжовност и поучение.

Любопитно е да се отбележи, че в творчеството си Михайловски нееднократно е прибегвал до диалогат (Това обстоятелство коментира и Б. Ангелов в статията си „Книга за българския народ“ – 110 години по-късно“). Подобни твърдения откриваме и при други изследователи на Михайловски – „Склонността му към диалектиката го насочва към диалогизираната поезия (драматични поеми и етюди): „Поема на злото“, „Книга за българския народ“ (Богданов 1947: 53). В тези случаи авторът се е ръководил главно от дидактически и морализаторски цели. Предвид това, че националният въпрос остава неразрешен и през 1897 г., изглежда естествено възрожденецът по дух да се опита да „припомни“ определени уроци от миналото. В тази връзка ни се струва приемливо предположението, че той се насочва към жанр, близък до диалоговата проза. Участниците в „разговора“ тук са двама: „преподаващият“ правилата на успешното тридесет и пет годишно управление и племенникът, подготвян за приемник – това е ситуация, издържана напълно в духа на източната традиция, където ключово е отношението учител – ученик. Всъщност монологът е водещ принцип, Абдулрахман цял оживява в разказа си, чрез словото той си осигурява още живот, почти се доближава до това състояние, което Цветан Тодоров констатира за акта на изказване в арабската приказка: „разказът означава живот, отсъствието на разказ – смърт“ (Тодоров 1985: 52). Изправил лице пред вечността, старият властник се надява с разказ да си осигури вечност. Вторият участник нито се съгласява, нито отхвърля, нито дискутира чутото. Припомним ли популярната мисъл на писателя, че „публичната сиромашия не е в безхлебицата, а в безлюдицата“, ще се досетим, че в конкретния случай с „Книга за българския народ“, той се е надявал да провокира именно „безлюдицата“. Ако приемем, че Абдулрахман паша не е типът ориенталски властелин в частност, а обобщеният модел на диктатора изобщо – то идеята за политика, лишена от духовност, която според автора започва да се практикува у нас, е силно плашеща и неприемлива:

Думите са – казват, –
одеждите на мисълта... Да, само
в творенията на поета, чадо.
В политиката, знай това от мене,
речта е дадена човеку само
да може с нея да укрив шчо мисли!

(Михайловски 2002: 292)

Очевидно е, че литературното като начин за изразяване на духовни стремления трябва да отстъпи пред промените, белязани най-вече с неприкрито лицемерие в обществения живот.

Ако се концентрираме върху облика на „политическото“ в условията на възобновена държавност, откриваме актуалността на въпросите за същността на управлението и облика на водачите. Оказва се, че все още е твърде важна тяхната по-голяма или по-малка „обвързаност с въпросите на духовността“ и писането на литература според модела, завещан от Възраждането (Леков 1988: 260). Като значима се приема способността на борците за правдини да се изразяват добре и „художествено“. Вероятно не трябва да се подценяват успешните изходи от движенията за самостоятелна църква и победите в сферите на просветната и книжовната дейност. Тези обстоятелства определено допринасят за уважението и своеобразния пиетет към дейците от тези сфери. Добре разпознаваем е обликът на книжовника. Просветното движение е едно от колективните усилия, увенчало се е с успех, не такава е съдбата на движения с политически характер, целящи пълното освобождение на пределите на България. Мотивът за „подарената свобода“ смуцава, а при определени политици, в това число и Михайловски, допринася за убеждението, че нашият народ не притежава все още развит управленски потенциал. Очертава се още един от страховете пред „литературното“ (вече направихме уговорката, че го приемаме като изява най-вече на романтичното светоусещане) – новите политици вече не са литератори! Страховете на общественика Михайловски се отнасят към факта, че след задължителното оразличаване политическото губи духовното си начало, а литературата се измества в маргиналното. В новите времена Иван Гешев пише понякога, Стамболов изцяло обръща гръб на писането, след като се залавя с държавни дела, а Константин Стоилов никога не се занимава с писане. Любопитство предизвиква друг факт, свързан с управлението на Стоилов, който в определена степен подсказва отношението му към писаното слово: известно е, че този политик идва на власт с явно намерение за либерализиране на печатните издания и борба с цензурата. Последвалите повторения на събития от Стамболово време показват на обществеността, че това добро намерение е пропаднало безвъзвратно. Книжовността не е водещ принцип в новите времена. Литераторите ще реагират болезнено на предизвикателството да се преместят в нова територия, която да припознаят като иманентно своя. В спора за „истинските политици“ ще се очертаят развойните процеси, свързани твърде често и със словото и неговите начини за въздействие.

„Най-лошото управление у народ безкултурен или малокултурен е демократическото“ – написва Стоян Михайловски през 1897 г. в своята „Книга за българския народ“. Това неласкаво към собствения народ заключение очевидно е провокирано и от страховете на пишещия за спънките по нелекия път за създаването на гражданска култура в страна с дълго робско минало. Намеква се и за един друг болезнен въпрос в държавата – недостатъчната просветеност, непознаването на държавната система, а с последното обстоятелство успешно злоупотребяват самозвани общественици. Противопоставянето между водачите и тълпите в мистифицираното пространство на поемата е пресъздадено като особено ожесточено. От едната страна е самозабравеният се водач, за когото обществен дълг е нещо безсмислено, от другата страна са тълпите, които започват да гледат на политиката като на изкривено забавление, като на тепих, където сили мерят „пехливанни“. Към края на произведението се натъкваме и на следните тежки заключения за незрялост и липса на политическа култура: „...Не забравяй, че и народът иска да го лъжем, да го приспиваме с празни фрази, с голи обещания“.

1897-а би могла да се разглежда като година, в която литературата по категоричен начин заявява, че няма морално право да отстъпва от участието си в обществения живот в новите времена. Доказва също, че далеч не е тиха, спокойна и „кабинетна“ сфера. Става съвсем ясно, че „изстрелите“ в нея също са съвсем реални. Атмосферата преди и след убийството на Алеко Константинов е заредена с примери на необичайно себеотрицание от страна на пишещите, когато създават изобличителни текстове за властта. Можем да припомним фейлетона, излязъл изпод перото на Щастливеца около месец преди смъртта му – „Скромна лепта на общия жертвеник“. Тук също се описват „кръговете“ на властта, където тщеславието, разточителството и некомпетентността поразяват. Неочакваното и изключително нелепо убийство на Алеко Константинов идва сякаш като потвърждение на тезите, изказани от Михайловски. Литературно и политическо са си обявили война. Последното обстоятелство намира потвърждение в тоталната погнуса от политическото в „Книга за българския народ“. Рядко в нашата литература са били изказвани толкова зловещи определения за участниците в обществения живот и за институциите като цяло. По същото време и пак в плен на сатирата, Вазов все пак търси героя, Алеко Константинов е склонен да спасява понякога своето художествено откритие – Бай Ганьо. Михайловски е безпощаден изобличител. Той е краен в своите обобщения: „уроди“, „пандури“, „нехранимайковци“, „башибозуци“ и „чомагаши“, „влечу-

ги“, „евреи на мисълта, способни да продадат и звездния свод на Ада“, „политически пачаври“, „архигнуснави шпиони“. Тази крайна язвителност достига връхна точка, когато авторът прави характеристика на армейците: в измисленото пространство на азиатското деспотство тези хора са сравнени с най-жестоки разбойници – „бранителите държавни“ взимали бакшиш и за камшика, с който шибали раята овчедушна и безгласна. В годината, когато на Балканите се случват военни конфликти за национално самоопределение, Михайловски показва в литературен текст една крайно деморализирана войска. Безотговорност, лекомислие, излишен лукс демонстрират военачалниците. Това заклеяване е във време, когато съседни страни предприемат военни действия за независимост, когато македонският въпрос стои неразрешен и хиляди българи ежедневно са малтретирани и избивани. Би могло да се каже, че единствената успешна война, която „Българското“ води в тази нелека политическа 1897 година, се оказва в обсега на литературното. Стоян Михайловски буквално стреля със слово срещу омразните му политици. По този начин се натъкваме на изместване по отношение на сферите, засягащи литературното и политическото битие. Литераторите все още се намират сякаш повече в обсега на действието, а не толкова в обсега на съзерцанието и сътворението.

В заключителната част се връщаме на въпроса за политиката и идеалите. След като прави разрез с почти хирургическа точност на обществения организъм (образно казано) и не открива почти никакво здраво място, чисто риторично авторът препраща това изтощено тяло към митологемата за болния човек от Изтока. Османското пространство в книгата, което става основа и на използваната мистификация, сме склонни да тълкуваме традиционно – почти във възрожденски контекст – мястото на болното и старото е при разпадащата се империя. Склонни сме да потърсим идеала на писателя в противоборството на видимото и невидимото, между мрака и светлината, между старостта и младостта, между многото порочни практики в книгата и все още липсващата българска политическа действителност. Няма я Родината, няма го образа на майката, за искрена любов към жената никак не се споменава. Ако поезията е преди всичко визия, Михайловски избира този път, за да представи идеала си за политическо устройство – а именно свят без „влечуги“, „блюдолизци“, „марионетки“, „политически плашила“. Пишещият осъжда общественици, които са забравили народ, майка и Родината си и са се вторачили в някаква магична „вълшебна лампа“, вълшебен ключ, вълшебен предмет, златен

телец, който да им отвори вратите към несметни богатства, които обаче егоистично да използват за себе си.

ЛИТЕРАТУРА

Богданов 1947: Богданов, Ив. *Стоян Михайловски. 1856 – 1927. Поет, трибун и мислител. Културно-исторически анализ и системна библиография.* [Bogdanov, I. Stoyan Mihaylovski. 1856 – 1927. Poet, mislitel i tribun. Kulturno-istoricheski analiz i sistemna bibliografiya.] София: Хемус, 1947.

Леков 1988: Леков, Д. *Писател – творба – възприемател през Българското възраждане.* [Lekov, D. Pisatel – tvorba – vazpriematel prez Balgarskoto vazrazhdane.] София: Народна просвета, 1988.

Михайловски 2002: Михайловски, Ст. *Книга за българския народ.* [Mihaylovski, St. Kniga za balgarskya narod.] София: Захарий Стоянов, 2002.

Тодоров 1985: Тодоров, Цв. *Поетика на прозата.* [Todorov, Tsv. Poetika na prozata.] София: Народна култура, 1985.

**Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“**

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 55, кн. 1, сб. А 2017**

Филология

*Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“*

Пловдив, 2018
ISSN 0861-0029